

دَارُ الْفُنُونِ
الہیاتیات و کتب و مجلہ

تاریخی ، اجتماعی ، دینی ، فلسفی

آگستوس - ۱۹۲۸

شہزادہ بائی اوقاف مطبعہ سی

۱۹۲۸

(اسماعیل حقی) یه دائر بر تدقیق خلاصه سی

اوزون مدت بروسه ده اقامت و نهایت اوراده دار آخرته رحلت ایتدیکی ایچون (بروسوی) [۱] نامیله معروف اولان روح الیان مؤلفی اسماعیل حقی ۱۰۶۳ سنه هجره سنک ذی القعدة سی اوائلنده بر بازار کونی آیدوسده طوغمشدر . بابایی مصطفی افندی اصلا استانبولیدر . فقط ۱۰۶۲ ده استانبولده اسپر خاننده چیقان بویوک بریانغینده [۲] آقصرایده کی اوی اشیا سیله برابر یاندیغندن مجبوراً استانبولی براقوب آیدوسه کیتمش ویرلشمشدی . بونی اسماعیل حقی نک « کتاب السلسله » سندن آکلابورز . اسماعیل حقی بو کتابنده دده سی بارام چاوشک شاه خدابنده اسملی بر ذاتک اوغلی اولدیغی ده خبر ویریور . بوغانه ساداتدن ایمشدر . اسماعیل حقی یدی یاشنده ایکن والده سی وفات ایتمش . اونی اون یاشنده ایکن تحصیل ایچون ادرنه به کوندرمشدر . آنجق اوکونه قدر آیدوسده براز او قومق و یازمق اوکره نمش . اسماعیل حقی بی ادرنه به کوندرمک ایچون آیدوسده مقیم (شمنی) لی عثمان فضل افندی توصیه ده بولنمش . عثمان فضل افندینک اقر باسندن ویتشدر دیککی عالمردن عبدالباقی افندی ادرنه ده مدرس ایتمش . اسماعیل حقی ایشته بو ذاتک نزدینه کوندرلش . اوراده عبدالباقدن صرف ، نحو ، کافیه ، شافیه ، منطق رساله لرینی فقهدن ملتقای ، کلامدن شرح عقایدی رمضان افندی و خیالینک حاشیه لر یله برابر او قومش ، بوندن باشقه فن آدابی ، ادیب مشهور سکا کی نک [۵۵۵ - ۶۲۶ هجری سنه ، بغداد] مفتاح العلومی ، اصولدن شرح المناری ، تفسیر بیضاوی بی کورمش . - اسماعیل حقی انسانی تحصیلنده بوتون بو کتابلری ال یازسیله یازمش . والده سندن میراث اولارقی آلدینی ۱۲ بیک درهم کومشی هپ کتاب تدارکی ایچون صرف ایتمش . نهایت اسماعیل حقی یکرمی یاشنه کلدیکی وقت ۱۰۸۳ ده استانبوله کلش . اوصیراده عثمان فضل افندی ده استانبولده برلشمش بولتیوردی . مشارالیهک آیدوسده اولدیغی بر آزا اول سویله مشدم . اونی آیدوسه کوندرن استانبولده کی شیخی ذا کر زاده افندی ایدی . عثمان افندی ذا کر زاده نک وفاتنه قدر آیدوسده قالمشدی ، اوندن صوکر فلبیه کیدرک اون

[۱] شارح مشنوی اسماعیل (آقرووی) بی اسماعیل حقی دن آیره تی ایچون بوکا بروسوی دیمشدر .

[۲] نعیما تاریخی جلد ۵ صحیفه ۲۵۵ .

پس سنہ تدریسہ مشغول اولمشدی . نہایت عثمان افندی فلبہ دن قالقوب استانبولہ کلش
 وات بازی محلہ سندنہ قول جامعہ ایتمش و ہاں تدریسانہ باشلامشدی . ایشته اسماعیل
 حقی استانبولہ کنجہ درحال بو اسکی حامیسنی بولوب درسارینہ دوامہ باشلامشدی .
 بوندن باشقہ ، عثمان فضلی افندی اوکا جلوتیہ طریقنک آداب وتعلیماتیہ اوکرہ تمشدی .
 بونکلہ برابر ، اسماعیل حقی یالکز عثمان فضلی نک او قوتدینی درسارلہ قلاماش ، باشقہ
 مدرسردن اصول فقہدن (تنقیح) ی او قومش ، سعدی نک کاستانی ، حافظک دیوانی ،
 جامینک بہارستانی ، جوینی نک نکارستانی ، مولانا جلال الدین روحی نک مشویسی ایلہ
 فیہ مافیہی ، حسین کاشفی نک تفسیرینی ، ظہیر فاریابی نک ، کمال خجندی نک ، انوری نک
 آثار ادیبہ سنی مطالعہ وتبع ایتمش . - او بو درساری او قورکن استادلرینک تقریرینی
 ہپ نوط ایدرمش . بر اثرندہ شویلہ دیور : [استادک تقریرلرینی یازمق تلید ایچون بر
 سوطدر . بونک منافعی چوقدر . ذہن ساکنی تحریک ایدر . کم ترک الاول والاخر] .
 یعنی معلم تقریر اٹناسندنہ اسکی مؤلفارک کتابلرندہ یازدقلری شیلردن فضلہ بر چوق
 ملاحظہ وتحقیقلرینی دہ بیان ایدہ بیلہ چکندن اونلری دہ بو وجہلہ ضبط ایتمک لازم اولدینی
 آ کلامق ایستہ یور . - اسماعیل حقی بو درسندن باشقہ کوزل یازیلری اوکرہ نمکدہ
 چالیشمش ، زیرا اونک تعیرنچہ کوزل یازی یازمق اسباب رزقنددر . اسماعیل حقی علم
 ترنماہ یعنی موسیقی بہدہ چالیشمش .

*
 *

[اسماعیل حقی نک حیات نشریہ وعلمیہ سی]

اسماعیل حقی تحصیلنی بیتربیکی وقت ۲۳ یاشندنہ ایدی . بونک اوزرینہ اوننی درحال
 وعظ وتدریسہ مأمور ایتمشلردی . اسماعیل حقی ایلک کونلرندہ اسکداردہ احمدیہ
 جامعندہ واعظ اولارق کوریوروز . فقط بر درسندنہ وحدت وجود مسئلہ نہ تماس
 ایتمدیکي جہتلہ بر مدت ایچون تکفور طاغنه نفی ایتمشلر . فقط اورادہ چوق قلاماش .
 استانبولہ دوندیکي وقت استادی عثمان فضلی افندی طرفندن واعظ اولاق اسکوبہ
 کوندرلمش . اسماعیل حقی نک اصل حیات نشریہ وعلمیہ سی اسکوبدن باشلار . بوکنج
 واعظ اسکوبہ ۱۰۸۶ سنہ سندنہ ربع لآخر غرہ سندنہ کیرہش . یانندنہ دہا اوچ صوفی
 وارمش . اسکوب واعظی بوشہری پک بکنمش ، زیرا آقار صولری ، غایت کوزل

باغچه لری ، طاتلی میوملری چوقش . اسماعیل حق اولا شهرک « رباط » لرندن یعنی خانلرندن برینه ایتمش . صوکرکا مداح جامعک بر حجر دسنه کچمش . ایلاک کونلری اسکوبک مرادیه ، جامع عتیق ، یحیی پاشا ، اسحق بک ، عیسی بک ، مصطفی پاشا جامعلرنده یاییلان و عظلمری کیدوب دیکله مش بونلره دائر بر فکر ایدیتمش . نهایت اهلینک مفتی بلدهیه مراجعتلری اوزرینه خراب بر زاویه یی تعمیر ایده رک بوکنج واعظه تخصیص ایتمش . حق بوراده اوزون مدت قالمش . بوندن صوکرکا زنیکن بر قادین یکی بر زاویه افشا ایتمش و بورایه چوق مال وقف ایلمش ، حق یی بورایه نقل ایتمش . حق ده اسکی زاویه سنی رفیقلرینه هدیه ایتمش . بوسیراده اونو باشقه قصبه لردن یکی زاویه افشا ایده رک چاغیر مشلر ، فقط قبول ایتمش . اسماعیل حق اسکوبده ۴۴ یاشنده ایکن محلی مشایخندن مصطفی عشاقینک قیزیله تأهل ایتمش . بوسیراده استادندن مکتوب گلش و تدریساته باشلاماسی امر ایتمش . بومکتوبلردن بریسی شویله در: [اوغلم شیخ اسماعیل اقدی بعدالتحیه والتسلیم حفظ حقده اولاسز . و أمراً بالمعروف وانه عن المنکر ... منکرات قولیه و فعلیه دن حذر ایدوب تحذیره مقید اول . لوح دله خلقی محو ایله یوب حقه باق . ولاتکن کصاحب الحوت خطابه ناظر اول . انشالله سزک یوزیکزدن ارباب استعدادی الله تعالی وقتی کلدکه جذب ایله یوب اول دیاری فتح ایدر . همان صبور اول ، شکور اول ، قائم اول ، صائم اول ، تقی اول ، تقی اول ، متزوی اول ، سؤظنه باعث اولاجق مواضع تهمتدن حذر ایده سز . اگرچه دعوت ایتمده اجابت ایله ، همان بصیرت ایله قائم اول . نهوجهله اولورسه خلقی علمه و عمله دعوت ایدوب اعتقادات و عملیات ایله تربیه ایله و علوم ادبیه دن افاده یه سعی ایله حاضرده و قاضیده جمله حقنده انی سویله یوب ... آثار تقریر و تحریردن خال اولمایکیز . نهوجهله اولورسه اولسون اثبات وجود ایدوب کندیکیزی اظهار ایدیکیز .]

اسماعیل حق نیک فیاض حیات نشریه سی بوندن صوکرکا باشلا یور : هم ایسته یئله درس ویریور ، هم اسکوبک خطیب امام و شیخ خلیله مجادله یه باشلا یور . زیرا بونلر « آباء و امهات » ایله مفتخر و علمی « غزل » ظن ایدیورلر مش . اسکوب بکری و اهالیسی میخانه لرک قاپورلری آچدر مشلر ، شراب ایچمکله ، سفاهتله وقت کچیرلر مش . اسماعیل حق اونلری بو سفاهتدن و از کچیرمک ایچون بوتون طلاقیه و عظم و نصیحتیه باشلامش [۱]

[۱] اسماعیل حق نیک اسکوبده ایکن جمع ایدی (مجالس الوعظ والذکر) ک کندی ال

اهالی اونك بونقید و تعریض لرندن اوصانوب اونی استادی عثمان فضلی به شکایت ایتمشلر .
 حقی به اهالی به مدارا ایتسی ایچون استاندن مکتوب گلش [۱] فقط بتوصیه به رعایت
 و اعظ ایچون مشکل اولمش . - اهالی ایله حقی نك بومنازه‌سی آلتی سنه سورمش . نهایت
 حقی بی استانبوله شیخ الاسلامه شکایت ایتمشلر . بونك اوزرینه حقی استانبوله جلب
 ایدلمش . او استانبوله کلنجه طوغری استادینی کیدوب کورمش . اوکا شیخ الاسلامی
 زیارت ایتسی تنبیه ایدلمش . حقی بوزیارتدن اول اسکوب احوالی واسباب شکایتی برکاغد
 اوزرینه عریجه یازوب قویننه قویمش و شیخ الاسلامك حضورینه چقمش . شیخ الاسلام
 بوورقه به براز باقدقدن صوکرکا قالدربوب اوزرینه اوتوردینی سجاده نك آلتنه
 قویمش و حقی به همراهی لساناً آکلات دیمش . - نتیجه ده شیخ الاسلام اسکوب
 مقتیسه نه بر مکتوب یازوب حقی به جفا ایدلمه‌سی توصیه ایتمش . - فقط حقی اسکوبه
 عودتنده راحت ایدمه‌مش . بوسبیلله عثمان فضلی افندی اونی کوپرلی به، کوپرلیده کی
 بمأمورینی اسکوبه قالدیرمش . حقی کوپرلیده اون درت آی قالمش . اوصیراده حقی نك
 فضیلت علمیه و اخلاقیه‌سی خبر آلمش اولان استرومجه اهالیسی اونك استرومجه به مأمور
 ایدلمش عثمان فضلی افندیدن رجا ایتمشلر . بونك اوزرینه حقی استرومجه به مأمور ایدلمش
 (سنه ۱۰۹۳) . استرومجه اهالیسی حقی به فوق العاده رعایت ایتمشلر . خاطرینی تماماً
 خوش ایتمشلر . حقی بوراده تام 30 آی قالمش . حقی طاشکوپری زاده نك «رفانی 961»
 استانبوله «مناظره و آداب عابد رساله سیله فاضل کیدانی دیمکله معروف لطف الله النسی نك
 فقهنی بوراده درس ویردیکی صیراده شرح ایتمش .

حقی استرومجه ده ایکن کوپرلی، قاره طووا، استرومجه اهالیسی اونی مقتیلکه انتخاب
 ایتمشلر و بوکا مساعده اولماسنی عرض محضرله استادی عثمان فضلی دن رجا ایتمشلر فقط

یازیسيله محرر بر نسخه‌سی یازید جامعی ایچنده کی ولی لدین افندی کتبخانه سنده موجودر . بوندن
 بالاستنساخ یازلمش مختصر بر نسخه ده ۱۲۶۶ ده استانبوله دارالطباعه ده لیطوغرافیا ایله باصلد مشدر .
 [۱] اوغلم شیخ اسماعیل افندی بعدالتحیه و اتسلیم اعلام اولنورکه احکام شریعتی و آداب طریقتی
 رعایت ایله یوب حسود جاننه تعریضی بطریق القصد ترک ایله یوب ضمناً حاصل اولان تعرض ایله اکتفا
 ایله یوب و دعوتسز کیمسه به وازمایوب صحبته ملازم اولان اهل صدق ایله اکتفا ایدوب اهل هوانك
 احوالی جناب حقه تقویض ایله یوب عقلاً و شرعاً مستحجن وجهله اسر بالمعروف ونهی عن المنکر
 ایله یوب توکل و تقویض و تسلیم اوزره اولوب احیاء دین ایلمکه توجه تام وسیعی واقفام ایدوب
 اولان کندی نفسک ایله نایماً تابع اولان لرك نفسی ایله جهاد اکبردن خالی اولمايه . «

بوذات عالیقدر اہل تقوی اہل افتا اولہ من . تصوف طریق طریق رخصت دکل طریق
عنہ یتدر .

مآلندہ جواب ویرہ رک حقی بی مقیلکدن منع ایتمشدر . عثمان فضلی جوابندہ شویلہ
دیور :

[بسم من خصکم بخدمة التقوی وصدکم عن خدمة الفئوی حفظاً من الهلاک والضرر
والشر وجذباً الی النجاة والنفع والخیر] .

ادرندہ :

بو سنہل آوجی سلطان محمدک ادرندہ بولندینی زماندی . بوپادشاہ استانبولده ایکن
عثمان فضلی افندیکنک شہرت علمیه سنی ایشیتمشدی . بونک ایچون آرا صیرا افندی بی سراینہ
دعوت ایدوب درسنی دیکلردی . ادرنیہ کیتدیکی وقتدہ اونو اورایہ دعوت ایتمشدی . [۱]
عثمان فضلی افندی ادرنیہ وصولنی متعاقب تلیندی اسماعیل حقی بی استرومچہدن ادرنیہ
چاغیرمشدی . بودعوت اوزرینہ حقی ادرنیہ کلش واستادینک زردندہ اوج آی قالمشدی .
بو اوج آی استاد ابلہ تلیند آراسندہ فصوص الحکم مذا کرہ [۲] ایدلمشدی . بو صیرادہ
بروسدن کلن برمکتوبدہ اورادہ عثمان فضلی نک خلیقہ سی اولان شیخ صنع اللہک وفاقی
آکلاشلدیغندن عثمان فضلی افندی حقی بی روسہیہ مأمور ایتمش . حقی بوندن چوق
صیقلمش . زیرا اسکوبلی اولان زوجہ سی اولا کوپرلی بہ دہا صوکرہ استرومچہیہ بیلہ
کیتمکہ راضی اولماش ودائما آغلاہرق اسکوبہ دونک آرزوسنی کوسترمکدن واز
کچمہ مش اولدیغندن شیمدی روسہیہ کیتمہ جکنی ظن ایتمش . بونک ایچون حقی استرومچہیہ
کیدوب عالیہ سنی اقناع ایتک اوزرہ استاذندن اذن آلمش واسترومچہیہ مواصلتندہ استادینہ

[۱] آوجی سلطان محمد بوغازینہ بک دوشکونمش . ہیچ طور مقبرین بک ویا باشقہ برشی
یرمش . بالکز او بودینی وقت آغزی قاپانیرمش . بوسبلہ عثمان فضلی افندی برکون شویلہ وعظ
ایتمش : « اہل شریعتہ طہامی کوندہ ایہی دفعہیہ قصر ایتک لازمدہ : برکوندوز ، برکیجہ . بوندن
فضلہ برسہ درجہ شریعت وانسانیتدن دوشہرک ہیہیت رتبہ سنہ دوشمش اولور . اہل طریق دخی
کوندہ بردفہ بک یملیدر . بوندن فضلہ برسہ مقام عزیمت وتقوادن دوشمش اولور . »

[۲] استاد تلینتہ فصوصی اوقونورکن اوطہیہ بابانجی کیرمہ سی ایچون قاپو بی قاپادرلر مش .
زیرا بوکتاب اونلر ایچون « عجیب سم قاندر . بابانجیلرہ اومباحی سولہ مک تہلیق الجواہر علی اعناق
الخانازیر قبیلندندر . - قیمت درکرانمایہ چہ دانند عوام ، حافظا کوہر یکدانہ مدہ جز بخواص . -
تمام فیضدن خلاصہ

بر معذرتنامہ کو نذر مٹش . فقط ۱۰۹۶ دہہ کنڈیسینہ تکرار امر کلش و بو دفعہ مجبوراً استرو مجہدن حرکتلہ تکفور طاعنہ کلش و اورادن کمی بہ بینوب قاشیہ مدانیہ یہ یکمش و اورادن دہہ بروسیہ حرکت ایتمش . (بروسیہ مواصلتی جمادی الاخرہ ۱۰۹۶) .

*
**

بروسہ دہہ :

بو تحویل مأموریتدن اسماعیل حقی ایلہ عائلسی بک صیقلمش . زیرا استرو مجہدہ زنکین و چوق راحت ایتمش . بروسہ دہہ ایسہ مسکن تدارکی ایچون بیلہ مشکلاہہ دوشمشلر حقی تأمین معیشت ایچون تسبیحی و کتابلرینی صائمغہ مجبور اولمش . زیرا [زمان چوق طار والار قابالی ایتمش] . [۱] حقی یاری طوق یاری آج ایکی سنہ بو حالہ صبر ایتمش . وقارا کلق بر صومعہ ایچندہ وقت کچیرمش ، شدتلی برکوز تیتیر . مسندہ اوغرا ماش .

فقط بو تحویل مأموریت اونک حقندہ مکر نہ قدر خیرلی ایتمش . زیرا [سنہ ہجریہ ۱۰۹۴ = میلادی ۱۶۸۳] قارہ مصطفی پاشانک ویانہ محاصرہ سندہ اوغرا دینی ہزیمت اوزرینہ توالی ایدن محاربہ لر وفلا کتلا نتیجہ سندہ « کفار انکروس اسکوبہ قدر کلش » سنہ ۱۱۰۰ ، جامعلری و اولری تماماً « قشلر ، اہالیسنی قتل ایتمشلر » . اسماعیل حقی اولجہ بروسیہ کیتمش اولدینی ایچون بوبلا و مصیبتلردن مصون قالمش . بوسبیلہ استادینہ برقات دہا مدیون شکران اولمش .

حقی بروسہ دہہ کی وضعیت ایسہ سنہ رغماً جامعہ تفسیر درساری و بر مکہ باشلامش . و مشہور اولان (روح البیان) تفسیرینی بورادہ یازمغہ باشلامش ، و بونی یدی سنہ دہا کمال ایتمشدر : [وادرجت فیہ کلمات التصوف ، و مزجت القریر بالابیات الفارسیہ حسبما ساعد ہا المحل و سمیتہ روح البیان] .

ماغوسہ دہہ :

شیمدی بحث ایتدی کمز ویانہ بوزغونلمنی باشیمزی بو بولک مصیب وفلا کتلا صوقشدی . آوستریا امپراطور لغندن باشقہ لہستان ، روسیہ ، و نڈیک دولتلی علیہمزہ اتفاق ایدرک حربہ باشلامشلردی . نتیجہ اردولری مجارستانی ضبط ایتدکن ماعدا بلغرادہ ، نیشہ

(۱) تفصیلاتی حقی بک آئرلندن تمام الفیض دہہ واردر . صحیفہ ۱۹۷ . بو اثر عربچہ در .

واسکوبه قدر صارقشلردی . بو محاربه دن متولد فلا کتار یتشمه یورمش کبی استانبول حکومتی مصارف عسکریه بی تسویه به مدار اولمق اوزره خللق اموالی مصادره ایتدرمک کبی سقیم تدبیرلر ودها بر جوق سوء استعمال ایله اهلینک شکایتلرینی آرتدیر یوردی . عثمان فضل افندی بومصادره اموالک غیر مشروعیتی و بوندن واز کچلمسفی وقتک صدراعظمه اکیدا نصیحت ایتدیکی حالدیه دیکتدیره مه مشدی . خللقک بوشکایتلری سببیه جامعلرده وعظلم انناسنده حکومت علناً مؤاخذه ایدلکه باشلامشدی . بومنقد ومعترضلرک باشنده بالطبع عثمان فضل افندی واردی . مشهور شیخ نیازی مصری ده اونک کبی شدتله برلسانله تعریضاتدن خالی دکلدی . بوندن باشقه عثمان فضل افندی حکومتک نمچه ایله اولان صالحی اخلال ایتسنه مخالف ایش ، صدراعظم قاره مصطفی پاشایه عهدنامه بی اخلال ایله محاربه به تشبث ایتهمسفی مکتوبله بیلدیرمشدی . فقط بونلرک قولاقلری صاعیر اولمش . صالحی اخلال ایله ویانه به قدر کیدوب محاصره ایتشلر ، فقط باشلرینه بویوک برلابی دعوت ایتشلر . بوسببیه بورجعت وهزیمت تحقق ایدنجه عثمان فضل دها شدتله تنقید و تعریضلره باشلامش اولدیفندن صدراعظم قاره مصطفی پاشانک یرینه کچن قاره کتبخدا ابراهیم پاشا اونی مسقط رأسی اولان شمشیه نفی ایتدرمشدی . انجق براز صوکر ا عفو ایدلدیکندن ینه استانبوله دوئمشدی . بونکله برابر افندی بی ینه راحت بر اقامشلردی . زیرا براز صوکر ا صدراعظم کویریلی زاده مصطفی پاشا اونی ماغوسه قلعه سنه سوردرمشدی « سنه ۱۱۰۱ » [۱] عثمان فضل افندی کیدرکن حقی به خبر کوندرمش ، قبریسدن ده مکتوب کوندروب اونی ماغوسه به چاغیرتمشدی . « سنه ۱۱۰۲ » حقی استادینک بواصرینه تبعیتله بروسه دن حرکت ایتمش وماغوسه ده اونک یاننده وفاتنه قدر قالمشدر « سنه ۱۱۰۳ » ، بوسیاحت وملاقاتک تفصیلاتی تمام الیفضده مندرجدر . [تمام الفیض ، عاطف افندی کتبخانه سنده نومرو ۱۳۹۳] .

[۱] عثمان فضل افندی بی قبریسه سوق ایچون طرف حکومتدن درت مأمور تعیین ایدلمش ، بونلر اونی اولو اسکداره کچیرمشلر اورادن قاره طرفیه قونیه به ، لازنده به ، صوکر ا سلفکبه کتورمشلر ، اورادن کمی به بندیروب قبریس ساحلنه چبقارمشلر . احمد پاشا قبریس والیسی ایش . والی الله قبریس قاضیسی افندی بی استقبال ایتشلر . افندی اولو والیه مسافر اولمش اوندن صوکر ا ماغوسه به سوق ایدلمش . والیه کوندریلن منشورده : « سلطان سلیم واعظی عثمان فضل افندیک اشقیایه معین اولدی بی ایچون نفی اولندی بی بیلدیرلمش . » اسماعیل حق بوسوز افترا در دیور . عثمان فضل افندی ماغوسه ده تدریساته باشلامش . فقط والدین کلن برامر اوزرینه تدریسدن منع ایدلمش واونده اوطورماسی تنبیه اولمش .

حقی استادینک وفاتندن سوکرا قبریسدن حرکت وکئی ایله اناطولیدن ایچایل ساحلنه کچرک آنامور، قونیه، آقشهر، سیدغازی، ازنیق واستانبول طریقله روسه په عودت ایتشدر «سنه ۱۱۰۲» .

*
**

اسماعیل حقی محاربه ده :

بخت ایتدی کمز ویانه بوزغونانی آوجی سلطان محمدک خلغنه سبب اولمشدی . یرینه کچن ایکنجی مصطفی نک زماننده بالذات پادشاهک قومانداسیله حمجه و ترانسلاوانیایه متوجهاً حرکت ایدن اردو ایچنده اسماعیل حقی ده دعوت اوزرینه ایکی دفعه حربه کیتمشدر .
حقی حربه کیدرکن مکتب چوققلری ایچون نظماً بردا یازمش برقاچ بیتنی نمونه اوله رق کوستره می :

یا الی قطع عرق حمجه منحوس قیل
غرق خون ایله حیانتدن آئی مایوس قیل

فتح و نصرتله مبشر قیل عزاتی هر زمان
دلرین شادی کونا کون ایله مایوس قیل

نیجه آلدیسه حمازی مصطفی امرایدن
فتح رومیله بودین آوازه سین چون کوس قیل

بومنظومه کوستریورکه اوکونلر بودایشه بی تخلص ایتک املاری حالا موجود ایمش .
حقی صدراعظم الماس محمد پاشانک [۱] معیتنده بولمشدی . اونکله کچن بعض ماجرالرینی اسماعیل حقی بعض اثرلرنده یازمشدر . بونلرک بردازه سی نمونه اولارق ایلریده کوستره جکم .
حقی نک محاربه دن عودتنده وجودی یاره بره ایچنده ایمش .

*
**

اسماعیل حقی حمازده :

اسماعیل حقی ایکی دفعه ده حمازه کیتمش . برنجی حمی ۱۱۱۱ سنه سنده ایکنجیسی [۱] الماس محمود پاشا ۱۱۰۷، ۱۱۰۸ سنه لرنده کی سفرلرده دشمنه احراز غالبیت ایتمشکن ۱۱۰۹ سنه سنده کی محاربه ده «اهانت وزرا» سببیه مغلوب و شهید دوشمشدی . «دوشدی نکین لندن الماس پاره لندی» .

۱۱۲۲ سنہ سنہ در . برنجی حجنده عمران اشقیاسی «علا» جوارنده قافلہ فی صومئشلمر ،
 حقی بتون اشیا سی و برچوق نفیس کتابلرنی بر اقوب چپلاق بر خالده شامه دونه بیلمش .
 او وقت مصر لیلر عربانہ سلاح صایورلر مش . حقی بووقعہ فی یازارکن بوسلاح تجارتنک
 غیر مشروع اولدیغی غایت مصیب برحما کہ ایله سرد و اثبات ایدیور [۹] .

*
 *

اسماعیل حقی شامده :

اسماعیل حقی ۱۱۲۹ سنہ سی شہر رجبنک صوکلرنده ، ۳۵ سنہ دن بری یرلشمش اولدینی
 بروسه دن اهل و عیالیله برلکده چیقارقی شامہ کیتمش و اورایه رمضان اورتاسنده مواصلتله
 اوچ سنہ قالمشدر .

آرزوی شام ایدر جان و دلم هر صبح و شام
 بن طریق شامدن دوئم یولدر ارض شام

بو مدت ایچنده « معرفت مبدأ و معاده ظاہراً و باطناً و سبیلہ اولق اوزره »
 اون کتاب یازمش : کتاب الحجاة ، کتاب الخطاب ، « تالیفی ۱۱۳۰ » کہی کہ کندی
 تعمیرنجہ « اوتوز قرق کراسہ بی حاوی و فوائد جلیله فی محتویدر » بونلری یازدقچه اسماعیل
 حقی « طرف رومه ارسال و اخوانه بطریق الهدیه ارسال ایدر مش » حقی شامده چوق
 اذیتلر چکمش .

اسکدارده :

حقی شامده کی بواقامتک صوکل آیلرنده ارتق بروسہ فی حسرتله دوشونمکہ باشلامش .

دم اولوب اسمہ بی بی باد نسیم مقصود
 بلبل جانہ اوباغک خبری کله بی می ؟

کہی فریادلرہ باشلامش .

(۱) رسائل حقی ، فاحشه ملت کتبخانه سنده سلیمیه کتابلرنده نوسرو ۶۳۷ ، « بزم عصر مرزده
 بو مسئله مهجور اولوب اهل اسلام یکینلر اهل حربہ دائما معاونت اوزره در . خصوصاً مصر اهل
 هر سنہ عرب یافسنہ بو قدر تفنک نقل ایدرلر و تجارت قیلارلر . بوایسہ حرامدر . زیرا اعرابک اسلامنه
 اعتبار بو قدر . خصوصاً بوزمانده کہ موال و دماء مسلمانن استجلال ایدرلر . ورومدن اشترا ایتدکری
 سلاحه تفوی ایدوب قطع طریق حج ایدرلر . نته کیم بواعصارده بر قاچ دفعه استیلاء اعراب واقع
 اولدی کہ بوجه ایله لسانہ کلز »

دیگر برغزلندہ ایسہ شویلہ بیان حسرت ایدیور :

ہیکل شام ایجرہ کوردم کرچہ جام پارہ سن
بوز چو برض رو مدن نیدم کوئل آوارہ سن
الخ .

ونہایت (برکیچہ ملکوت اعلا یہ توجیہ قاب ایدوب نیازدہ بولنش . بوندن صو کرا
ایشلر سہولت کسب ایدرک) ۱۱۳۱ دہ شامی ترک ایلمشدر . حقی شامدن عودتدہ بروسہ یہ
کیدہ جکینہ اسکدارہ یرلشمش و بورادہ اوچ سنہ او طور مشدر . حقی بوئنادہ او توز قدر
کتاب یازمشدر .

بورسالہ لک بەضلرینی دوستلرینک طلب و نیازلری اوزرینہ و اونلرک ناملرینہ تأئیف
ایتمش . محاربه آرقداشی لفکلمی زادہ « حاجی اسماعیل پیساده » ایچون یازدینی تحفہ
اسماعیلیہ اونلردن بریدر . - سفر ہجہ واردلہ ہم طریق و ہرچادہ ضرور یہ دہ رفیقمن
اولان حاجی اسماعیل پیساده یعنی یکچیچری لککوی زادہ بعض مسائل علم حال مطالبہ
وسؤالندہ اصرار ایتمککہ - . اسماعیل حقی رسالہ بحریہ سی ایچون دہ شویلہ دیور : « ارباب
ہنرک دلپسندی بحری حسین افندی برتحفہ سنیہ الماس ابتدی کہ آتش افروز محبت اولانلر
آندن نور اقتباس ایدلر ... » بو حسین افندی خاص بانچہ لہ رفتشی ایتمش . « رسالہ
خلیلیہ » سی ایچون دہ بویلہ دیور : « بوندن اقدم اخ کبیرم خلیل چلی علم خالدن بر
رسالہ جامعہ املاسی القا و مطالعہ سنیہ تزجیہ اوقات ایدہ جک برائر نافع تحریرینی استدا
ایتدکدہ ... » - اسماعیل حقی لک تحفہ عمر بہ سنیہ تورجکہ حضرات خمسی شرحی دہ
اسکداردہ یازدینی آتلردندر .

*
**

بروسہ ۵۵ :

حقی اسکداردن ۱۱۳۵ سنہ سی ربیع الاول صوکلرندہ مدانیہ طریقہ تکرار بروسہ یہ
دونور . اوندن صو کرا ارتق بریرہ کیتہ یور . و اورادہ وفات ایدیور (۱۱۳۷
سنہ سنہ) ، حقی وفاتندہ یمش بش یاشندہ ایدی . حقی اورادہ کتاب نتیجہ سی ۱۱۳۶ دہ
اصول العشرہ شرحی ایلہ (نفس الرحمن) فی ۱۱۳۷ دہ اکمال ایتمشدی . اسماعیل حقی لک
چالیشمقدن ناصل یورولماز ، نشر آثار و تنویر افکار خصوصندہ ہیچ برمشکلدن ناصل

ییلماز بر انسان کامل اولدیفنی کتاب نتیجه‌سندن و بالذات کندی لسانندن شویله ایشیدییورز: [..... تاییله سک که طریق حقده بومقوله شداند چکلمشدر. طریقنده صادق ومستقیم اولانلر عوام کالهوام‌الندن نه‌ضر بلر بیملردره، دست قهردن نه‌زهر لر ایچمشلردره بویله ایکن ینه بویله بلالر عائق اولمایوب کندی یوللرینه کیتمشلردر ...] .

اسماعیل حقی نك جامعی :

حقی بروسه‌یه کیتمک ایچون مدانیده کیدن قاره‌یه چیقدینی وقت عمرینک نهایته کلمک اوزره اولدیفنی آ کلامش و آرتق (تجرد تام) اختیار ایتمک ایسته‌مش . بروسه‌یه کلتجه « کتابلرینی وقف و اناث منزلی وارثلرینه تفریق ایدوب بعض اسبابدن مجتمع اولان نقودینی « خانه‌سنه مضاف اولان دائرده برجامع انشاسنه صرف ایتش و بوکا جامع محمدی اسخنی و یرمش . بونک اکیال انشاسی ایچون اون کیسه آقچه کیتمش [۱] . بن بو جامعی کیدوب کورمشم . بوقدر تمیز طوتاش و بونک قدر انسانک ایچنه صفا و یرن دیکر بر جامعه تصادف ایتهدیکمی سویله‌یه بیلیم . بو جامع بروسه‌نک طوز بازارنده در . جامعک تاریخ انشاسنی کوسترمک اوزره بالذات اسماعیل حقی شویتی سویله‌مش :

قال للتاریخ بانیه الفقیر

تم بیت‌الله صلوا و اعبدوا

۱۱۳۵

*
**

اسماعیل حقی نك اثرلی :

بومسئله‌یی مختلف نقطه نظر دن تدقیق ایتلی بز .

برنجیسی : حقی مهم بر تور کچیدر . بو حکمه تعجب ایتدیکن . چونکه اونک یاشادینی زمانلر عربجه‌یه نه‌قدر اهمیت و یرلیدیکنی بیلیورز . یالکنز عربجه‌یه دکل فارسی‌یه و یریلن اهمیت‌ده اوندن آشاغی دکلدی . بو خصوصده اثبات مدعا ایچون بعض حدیثلرده ایراد اولئیوردی : اهل جنتک لسانی عربجه و فارسی ایتش . فقط حقی رجوق اثرلرینی بالذات عربجه یازمش اولدیفنی حالده ، بر اثرنده تورکجه‌ده عربجه‌نک شرفنی حائر در دییه ادعا ایتمشدر [۲] .

(۱) تفصیلی حیاة البال عنوانلی اثرنده واردر .

(۲) لسان ترکی دخی شرفده فی‌الجمله مذکورده داخلدر - بر مجموعه‌سندن .

ینه سن خاکده بر ذره‌سین . و اگر بحر مسجور کبی هر طرفک مالامال اولسه ینه سن بر قطره‌سین . و سن دارانله دارا اولسهک بر کون ینه زبونسین . و پهلووانلقده رستم و سهراب اولسهک بالاخره سر نکونسین . مأمهیندن اولدیغکی نه تیز اونوتدک . . . کل ای غافل ، خلقه اذیت و اذا ایتمکی تو . زیرا جمله کز نفس واحده دن مخلوق اولمش اقر باسکیز . و اجانبدن اولدیغکیز صورتمه ینه اخوان و احبابسکیز . و انسانیت پوستنی چقاروب قورد کبی می اولاجقسکیز . و کلاب کبی جیفه دنیا اوزرنده خیرلداشوب نه یوله چقاجقسکیز . آغلایک شول کون ایچون که کوزلردن قان کله . . . ایگله یک شول موت ایچون که اول کونده کیمی آغلایا و کیمی کوله . [و الحاصل اسماعیل حقی تنویر افکاره ، اخلاق حسنه تک تمیینه خدمت ایتمکله متبادیاً مقتخر اولمش و صوک نفسنده و ظائف انسانیه‌سی بحق ایضا ایتمش اولمقدن متحصّل بر سکونت و اطمینان ایله مراجع اصلیسنه دونمشدر .

*
**

اسماعیل حقی تک اثرلرندن بعض نمونه لر :

اسماعیل حقی تک یوز یکرمی بش قدر اثری وارد . بونلرک بعضلرندن بر قاچ نمونه کوسترمک ایسته یورم .

علم حقنده :

معلوم اولاکه علم حق تعالاتک صفت ذاتیه سیدر ، غنی کبی ، جهلده عبدک صفت ذاتیه سیدر ، فقر کبی . و جمله عالم حق تعالیه عبدر و عبد مملوکدر . مملوکه تعلیم علم ایتمک مالکی اوزرینه در . انکچون حق تعالی حضرتلری علم ایله تجلی ایدوب هر کسک حالته کوره ذات ، صفات و افعالی تعریف ایلدی . بو علم ، حق ایله خلق آراسنده رابطه اولدی که اعظم نعم مرغوبه در . و خزائن الهیه دن عالم باللهه ابتدا مفتوح اولان علم بالوجوددر مطلقاً ، یعنی علم قدیم اولسون ، علم حادث اولسون و وجودک دخی تمیزی بنفسه اولسون و یاخورد ضدی اولان عدم ایله اولسون ، ولیکن وجود حقه کوره ظاهر اولان تمیز بنفسه در . و وجود خلقه نسبت ایله بضده در . زیرا وجود حق مقابله‌سنده عدم ذکر اولماز . ذکر اولونان سائر اشیا در که ضدیله متبین اولور لیل و نهار کبی .

علمك شرف ذاتیسی و شرف اضافیسی :

علمك هم شرف ذاتیسی ، هم شرف عارضیسی واردر . شرف ذاتیسی اودر كه سنی معلومك حقیقته ایصال ایدر . و اول معلومه اولان جهل ، ظن ، شك و غفقی ازاله ایدر . شرف عارضیسی متعلق اولان معلومات جهتنددر . زیرا بعض معلومات بعضیسندن اشرف اولیجق بعض علملدنخی بعضیلردن اشرف اولوب ارل معلوم اوکا شرف كسب ایتدیرر .

*
* *

علم موهوب ، علم مكسوب :

علم موهوب اودر كه ، اونك تحصیلنده تعلم و تكلف اولمایه . علم مكسوب بویه دكلدر . آنكچون علمك مرتبه جهتدن اعلاسی علم باللهددر كه علم وراثتدر . بو علمك حد معصوری یوقدر . بلکه ابدی متزاید اولمقدهدر . اوندن سوكر علم نظری و استدلالیدر كه علم دراستدر . بو علم فی الحقیقه محدوددر . زیرا نظر ضیقدر و علم وراثت علامتی اودر كه عقول اونی من حیث الافكار استشكال ایله و ایمان ایله قبول ایله . بو علم باللهددر . حضرت رسول حقندن آنك زیاده لكافی طلب ایله مأمور اولمشدر . آنجق بو علم باللهدندن كهنه و كلیته علم لازم كلز ... علم استدلالی انبیایه كوره اولماز مكر كه قبل النبوه اوله . نته كیم قصه خلیله مذکوردر كه كوا كه نظر ایتد كده افولی حسبیله الوهیته عدم استحقاق لرینه استدلال ایله دی . وجهی بودر كه وحیدن حاصل اولان علم ضروری نظر دن مغیدر .

علمك درجه لری :

علم بر اعتبار ایله اوج قسمدر : علم الیقین ، عین الیقین ، حق الیقین ، علم الیقین دلیل ایله حاصل اولان علمدر كه دخل و شبهه قبول ایتمه یه . و الا علم دینلمز . آنكچون یقینه مضاف اولدی . زیرا یقین علمك قلبده رسوخ و استقرارینه دیرلر . نفس علمه دیمزلر علمای رسومك وهم ایتدیگی كبی . عین الیقین مشاهده و كشفه حاصل اولان علمدر و هر عینده رسوخ اولمادیغندن بو دخی یقینه مضاف اولدی .

حق الیقین عین الیقین مرتبه سنك سری و حقیقتیدر . مثلا بر كیمسه مكه شهرنده كجه اولدیغنی بیلیر . بو خصوصده اصلا شبهه سی یوقدر ، آكا علم الیقین دیرلر . سوكر

واروب کعبه‌بی مشاهده ایدر یقینی وضوح بولور آکا عین‌الیقین دیرلر . بعدم
عین بصیرتی اچیلوب کعبه‌نک حقه مضاف اولوب بیت‌الله اولدینی سرینی بیلمسه و معنای
احدیت ذاتیه کعبه ایله صورت بولدیغنی اذعان قیلمسه و سائر اسرار کلیه و جزئی‌ه سنه مطلع
اولسه آکا حق‌الیقین دیرلر .

عالمک صفتی نه در ؟

عالم اولان برکیمسه‌نک صفتی خشینددر که برنسنه‌نک نتیجه‌سنه اطلاع‌دن حاصل اولوره
غیرک حالی خوف‌در که مطلقاً شاعری و عین‌نده تصدیق‌دن کلور . پس عالم ، طیب‌حاذقه بکزر که
مضر اولان نسنه‌لری تناول ایتمز . غیریبی مریضه بکزر که طیبیک دیدیکنه اعتماد ایدوب
عمل ایدر ، کرکسه اول نسنه‌نک حقیقتی بیلمسون .

علم‌ردن مراد نه در ؟

حق‌تعالانک خلق ایتدیکی نسنه‌لردن و تنزیل ایتدیکی علوم‌دن مرادی عبادی کنندی
طرفه ارشاد‌در آنکچون برکیمسه‌علمی جمع ایدوب ولیکن حقه‌دلالتی نه یوزدن اولدیغنی
بیلمسه اول کیمسه نسنه زحمت مجرده و یروب مقصود اعظم‌دن محروم اولور .

هندسه ، حساب و منطق حقنده :

نه قدر علوم و ارسه حق علم هندسه ، حساب و منطق و امثالی جمله‌سننده وجه حقه
دلالت واردر . عارف‌ک بومقوله علوم اربانی ذم ایتدیکلری جهت دلالت‌دن غافل اولوب
مجرد رسمده قالدقلری ایچوندر .

علمی کیمه و ناصل او کره‌تملی :

طاله کر کدر که علمی بذل ایله‌یه که آنک صدقه‌سیدر . فقط صدقه‌بی محله تسلیم ایده
زیرا عام و حکمت جواهر کبدر که آنی مزابله طرح و یا اعناق خنازیره تعلیق ایالت روا
دکدر . و تعلیم مقابله‌سننده متعلم‌دن برفانده ملاحظه‌سننده اولمایه .

تذکر نه در :

آنکچون هر علم که انسان آنی بیلیر تذکر طریقله در ، یوقسه ابتدای علم دکدر

ولکن عالم احوال دن بری دور اطوار و مفسارقت دار و دیار ایتمکه نسیان عارض اولمش و حجاب غفلتده قلمشدر . آنکچون تنبیه و ایقاظ اولنوب (یا ایهاالذین آمنوا) دیو منادی و مخاطبدر .

اسماعیل حق نك بوملاحظه سی بزه افلاطونك reminissence نی خاطر لادیور .

*
**

علم حقننده کی ملاحظه لرندن چیقاردینی اخلاقی نتیجه :

براقلمده اسماعیل حق سویله سین : [علم نافع الهینك نتیجه سی حلم صفتیدر که معلوماتك جهت تعیاتی ستروجهت متعینی اظهاردر . یعنی تعیناندن نشأت ایدن عیوب و قبایح نظر ایتمه یوب اول تعینانده متعین اولان اسماً وصفانه نظرایتمك کر کدر . اونك ایچون دیرلر که سالک خلقه کوره جمعه و کندی نفسنه کوره فرقله معامله ایتمیدر . زیرا نفس محاسبه محلیدر . پس نفسك عیوبنه باقوب مجاهده و مؤاخذه ایله یه . الحاصل کندی نفسنه کوره صفت علمی اخذ ایده و حلمی ترك ایله یه و خلقه کوره حلمه دخی عمل ایله یه . اگرچه « نفسك مطینك فاروق بها » دنیلدی . زیرا بووفق مجاهده و ریاضتده اعتداله و ترك تشدید و افراطه کوره در . بوندن ایسه نفسی مؤاخذه ایتمه مك لازم کلز . نیته کیم مطیه صاحبی مطیه سنه اعتداله غداسنی ویرد کدن صوکر اراکب اولوب اعتداله آنی سورر و سوسوط دخی استعمال ایلر . زیرا اگر کندی حاله ترك ایدر سه یولدن قالیر و بوسبیدن در که خرونی تربیه ایدر لر ، تا که یوله کله . و یوکی دخی اعتدال ایله تحمیل ایدر لر . تا که یوله قالمايه و منزله ایریشه . ایشته نفسك حالی دخی مطیه حالی کیدر .]

« کتاب النقیجه دن »

*
**

فلاسفه نك مه تودولرینه دائر ملاحظه سی

روح المتویدن جلد ۱ ؛ محیفه ۷۶ : [معلوم اولاکه مجرد عقله سلوک ایتمك فلاسفه طریقیدر . نیته کیم دیرلر : انسانك سعی و کوششی تحصیل سعادت ایچونددر . سعادت ایسه حکمت ایله حاصل اولور . طب حکمت دخی یا عمل و یا علم ایچونددر . حکمت عملیه عمل الخیر و حکمت علمیه علم الحقدر . و بویکی قسمده عقل کامل و رأی راجح لازمدر .

پس بوتلر ظن ایندیگر که مجرد علم بالله تحصیل اتمک حقه وصولدر وسعادت مطلوبه‌نک عیندر . وعقل ورأی واسسطه قویه‌در ، بیلمدیگر که بعقل ، عقالدر و حقیقی ادراکده قاصدر . ونظر صحیح کرچه معرفت حقه مؤیددر ، زیرا بر معلومدن دیگر معلومه انتقال ایدر حقه منتهی اولنجه . لکن طریق تصور وفکرک قیاساتی فاسده وعقیم اولمادیفی صورته ینه نتیجیسی اختلافدن خلاص اولماز علماءرسوم نظر عقلی وترتیب مقدمانه محتاجدر . . . پس آنلرک عالمی تفکریدر . علماء حقیقت ایسه بوتربیدن غیبلدر . زیرا آنلرک معرفتی تذکریدر . مثلاً بر کیسه محله حفر بئر ایلسه صوبه یا واصل اولایا اولمایه . اولدینی صورته اول صوبا آجی اولا ویا طاتلی اولا . طاتلی اولدینی صورته بیسب حاصل اولان مطر کبی دکدر . زیرا مطر هروجهله پاکدر . پس انبیا واولیانک علومی وحی والهام قیلندندر . وحی والهامده ایسه قطعاً خطا یوقدر .

والحاصل وسع بشرده اولان مرتبه‌ده حقه وصول یالکنز عقله وعلمله حاصل اولماز ، عشق وکشفه محتاجدر . دیمشردر که طلب انسان علمله ساکن اولماز . نیته کیم آج اولان صوبه طویماز . وصوصز قالان دخی نانه قائماز . پس تشنه صبر لازم اولدینی کبی علم اهله دخی عین لازمدر . عین ایسه علمدن سراب کیدر . معشوقه‌نک ذاته وصفاته علم اوکا وصولک عینی دکدر . نیته کیم بر صحیفه اوزرنده مصور ولان شکل سلطان رسماً عینی وعیناً غیریدر . مادام که مسمای حقیقیسنه رؤیت تملق اتمیه قناعت کنز . یالکنز ، علمه ، عشق وشوق لازم دکدر ؛ بلکه طلب مجرد کفایت ایدر . ولکن معلومه وصوله عشق مفرط وشوق عظیم کرکدر . بو عشقدر که آنکله علم بالله حیث المشاهده حاصل اولور . . انسان کندیخی گاه کبی سبک قیلمدنجه جاذبه کهرباه عشله حقه منجذب اولماز . یالکنز عقل ایله مصلحت بیتر اولسه فلاسفه‌نک ایشی بیتردی . وطریق زهد موصل حق اولایدی ، گروه زهاد وعباد مقدم وصله بیتردی . ولکن هرکسک ، وصل حاله کوره‌در . حجابلی بربرینه نسبتله‌در ویالکنز ریاضت کفایت ایتسه اشراقیه طائفه‌سی دخی مراده ایررلر ومجرد مطالعه کتب ایله وصول مرتبه‌سن بولسه سواد خوان اولانلر دخی بودوقی سورلردی .

[اسماعیل حق نك (مناویزق) . عائد ملاحظه لرندن بر نمونه]

وجود مسئله سی :

کتاب النجاتدن صفحه ۱۴ : [معلوم اولاکه وجود ذات فی الحقیقه بر نسنه در .
ولکن وجود ظهور ذات بطون اعتباریه اطلاق اولنور . فی الحقیقه ایکی اطلاقدن دخی
ذات حق مطلق وهویت الهیه مبرادر . بلکه بومقوله اطلاقلر تفهیم ایچون عبارتلردر .
والاحقده اطلاق و تقیید یوقدر . زیرا اطلاق و تقیید عقلک صفتی ویا کشفک حالیدر .
ذات الهیه عقل و کشف صیغماز . آنکچون کمل اولیا دیدیلرکه الهک کندی اوزرینه
دلالت مطابقه ایله دلالت ایدر بر اسم علمی یوقدر . الله اسمک ذات واجب الوجوده
علم اولدینی مطلق دکدر . بلکه صفات ومعانی اعتباریه در . زیرا بزه کوره ذات حق
احاطه ممکن دکدر . بلکه حق بیان ینه حقدر . شووقدر وارکه تعلیم مراتب و تفهیم
حقایق ایچون تعین اعتبار ایدرلرکه تعین بر نسنه نك علامده ویا خارجه بعض احوال
واوصافیه غیریدن تمیز بولماسیدر . و تعین الهینک اولی هویت ذاتیه درکه آکا حقیقت
مطلقه دخی دیرلر ، جمیع اشیا به فیضک مبدئیدر . ازله شویله در دیدیکلری بر مبدأ معین
اعتباریه در . والا ارل نعت سلیمیدر . یعنی الله تعالی به ازلی دیمک ابتداسی یوقدر دیمکدر .]

*

**

سیاسی واجتماعی فکرلرینه عائد بعض مثاللر :

لایحه سحریه [۱]

قوام دنیا درت نسنه ایله در : اولکیسی علمدر . زیرا علم یا علمک ویا کشفک اثریدر .
اشرف صفات انسانییه عقلدر ، اعلاى صفات الهیه علم اولدینی کبی . زیرا الله تعالی به
عقلدر دینلمز . شول سببیدرکه عقل اول مخلوقدر . و عقل آنک صفات ذاتیه سیدرکه
مرتبه علمدن تنزل ایتشدر . بوجهتدن فامنه عقل دینلمشدر . و علم انسانه نسبت اولنور
اکرچه صفت ذاتیه سی دکدر . ولکن ظهوری مقداری عالم اولور . علمک حقه اضافت
واختصاصی لازمدر . خلندده ظهور ایدن علم دخی علم حق اولمله انسانه اضافتی حقه
اضافتی منافی اولمادی . ننه کیم روح انسانی دیرلر مع هذا روح اضافیدر . وسائر کالات
دخی بونلره قیاس اولنوب عوامک (اهله محله) دیدکاری سرله عمل لازمدر . لکن
اهل غایت قلندده در . زیرا اضافتدن خلاص اولمامشدر .

دیمشردرکہ (التوحید اسقاط الاضافات) . ایدمی سن کندی نفسکده حقہ مضاف اولیجق سکا مضاف اولان کالات الہیہ دخی حقہ مضافدر . وسن اول کالاتی کندی نفسکہ نسبت ایتک خطادر . مکرکہ مظهریتک سرینی برخوش فہم ایدہ سین ومقام فرق وحیی رعایت ایلہ یسین . وسندہ سنی کورہ سین وسنی او ، و اونی سن دیمہ یسین . فافہم جدآ فانہ عمیق . الحاصل آدمک وجودندن مقدم عالم بی روح ایدی کہ میت حکمنده ایدی . وبی عقلی وعلم ایدی کہ حیوان پایہ سندہ ایدی . یالکز حیوان ایلہ ایسہ دنیا استمساک ایتمز وایتسہ دخی مرتبہ حیوانیئہ استمساک ایدرکہ مرتبہ قاصردر .

ایکنجیسی عدلدر . عدل اودرکہ ہر نسنہ بی موزمنده وضع ایدوب بین الاشیا تعدیل ، تقویم وتسویہ درکہ ضدی ظلمدر . مثلاً انسانک عناصری میانندہ تعدیل اولماسہ ترکیب قبول ایتدیکی کبی جواہر سمواندہ دخی تقویم اولماسہ بواسلوب اوزرہ نظام بولمازدی . بلکہ کیمت و کیفیتہ اختلاف ظہور ایدردی . طبایع واخللاط انساندہ مغالبہ ایلہ انحراف واقع اولوب مزاج حد اعتدال دن خارج اولدینی کبی . پس اعتدال مرغوب نسنہ درکہ صحت وجودہ باعددر . تحصیل معاش ومعاد ایسہ صحت مزبورہ اوزرہ توقف ایدر . معاش ومعادک اسبابی دخی تعدیل اجرام علویہ وسفلیہ منوطدر . بوجہتدن اصل عالم عدلدر . وقوام رعایا عدلاہدر . و خزائن و برکات ارض انتظام احوال رعایاہ منوطدر . عبادات و طاعات اعتدال بدنہ موقف اولدینی کبی کہ اعتدال بدن دخی مزاج طبیعی بہ و قوای نفسانیہ بہ تابعدر . پس قوای باطنہ رعیت کیدرکہ ارض وجودہ اولان برکات و ثمرات آنلرک قوامنہ مربوطدر . قوای ظاہرہ دخی آکا قیاس اولنہ .

اوجنجیسی طبییدر ، یعنی امراض بدنہ بہ معالجہ ایدندر . زیرا انحراف بدن مستمر اولسہ انحراف دینہ مؤدی اولور . آنکچون علم ایکیدرہ برنجیسی علم ابدان ، ایکنجیسی علم ادیان دیمشردر . یعنی علم دین علم بدنن مؤخردر . . معالجہ امراض ، سنن انبیا واولیادندر . زیرا توکلکی مانع دکلدر . واسبابی منع ایدن مجنونہ ملحقدر .

دردنجیسی حکیمدر . بورادہ حکیمدن مراد حکمت ذوقیہ اہلیدرکہ سالکری منزل وصلہ ارشاد ایدرلر . و شریعتک ظاہر و باطنی اوزرہ کیدرلر . پس برشہردہ بونلرک وجودی دخی لازمدر . قضاة ، ولایة ، علما و ائہار جاریہ نک لزومی کبی . . زیرا علمای رسوم ، احوال روحی بیلمزلر . پس طبیب احوال مریضی تشخیص ایدہ مسہ علاجہ

مباشرتی لغو اولدینی کبی علمای ظاهرک مرض باطنه کوره حاللری بودر . بو جهتدن قوام دنیا علمه ، عدله ، وطبه و حکمته متوقف اولدی . «
(کتاب النجاتدن . طائف افندی کتبخانه‌سی نومرو ۱۴۸۳)

*
**

خوف نه در ؟

اسماعیل حقنك پسیقولوژیك بعض تحلیللری پک اینجه در . بونلردن بر نمونه اولوق اوزره خوف حقنده کی ملاحظه لرینی یازاغم :

(نقدالحال) ندن ، طائف افندی کتبخانه‌سنده نومرو ۱۵۱۵ .

خوف یا بر مکروهک حلولنی ویا بر محبوبک فرارینی توقعدرکه زمان مستقبله کوره در . نته کیم حزن زمان ماضی اعتباریلهدر . ولکن امارت ، مظلونه ویا معلومیته توقف ایدر . نته کیم رجا رطمع که توقع محبوبدر قاما بر نسنه که مقفود اولوب تحصیل متعسر ویا متعذر اولسه آنک فکرنی قلبندن اخراج ایدوب قضایه نظر اتمه مک کر کدر . دیمشلمردرکه هر کیمکه مستریح اولوق دیله یه ارادت حقه تابع اولا . زیرا حکم الله تعالانیکدر . وعبد محکوم ، رب حاکم اوزرینه حکم ایده من . زیرا خلاف حقیقتدرکه ربک شانی ربوبیت ، عبداک حالی صربوبیتدر . وبر کیمسه هم قابل وهم فاعل اولاماز . مکرکه بالاعتبار اولا . بو صورتده فاعل مقید اولور . مطلق اولماز . بلکه فاعل مطلق الله تعالادرکه جمیع احوالده مؤثردر ، متأثر اولماسی مختعذر . معنای مذکوردن ناشیدرکه انسان ایکی حقیقتی مشتملدر که بری حقیقت فاعله و جوبیه و بری دخی حقیقت قابله امکانیه در . و حقیقت اولی روح مدبرک باطنه و حقیقت ثانیه نفس حیوانینک ظاهرینه کوره در . نفس حیوانی روحدن متأثر اولدینی کبی هیکله کوره مؤثردر . زیرا مبدأ حس و حر کتدر . بو جهتدن جمیع احساس اعضا و حرکات آکا منوطدر . روح مدبر عقل و ساطیلیه تدبیر امور اتمیکده در که بوتدبیر ایله انسان حیواندن ممتاز اولور . و حیوانده اولان تأثیرات و ادراکات حیات حیوانیه نک آثار ایدر . آنکه چون جلب منفعت و دفع مضرت ایدر لر . و بر قویون مثلاً اصلا قورت کورمه مش اولسه گورد کده آندن فرار ایدر ، و متضرر اولاجغنی ادراک ایلر . زیرا الله تعالی هر مخلوق خلق ایتدیکننده ما خلق له اولان معنایه هدایت اتمشدر . و بعض حیواناتی انسانه قریب قیلیمشدر . فرس کبی که رؤیا صاحبی در .

و مایمون کبی که قوت ادراکی جهتندن تعلیمی قبول ایدر . حق دیمش لردر که تریلیک
او کره نیر و پاسباناق ایدر . و علی هذا نظائر کثیره سی واردر .]

*
* *

تغنی بحی :

اسماعیل حق نک یاشادینی زمانده متمصب عالمک موسیقی به نه قدر دشمن اولدقلربی
بیلوروز . اسماعیل حق نک بو متمصبلمه قارشى نه قدر شدنله موسیقی مدافعه ایتدیکنی
کندی لسانندن ایشیدلم .

مبحث التفنی

تغنی ایرلامق دیدیکلر ایدر که ایکی وجهله در . بری ذکر و حکمت و ترغیب آخرت
و تنفیر دنیایه متلق اولان کلمه سرود ایتدیگر که بحسب الغالب صورت نظمه واقع
اولور . و نثر ایله دخی مأخوذدر . و علی کلا الحالین ارباب حالک کلمتی اهل قالدک کلماتی
اوزرینه ترجیح اولمالیدر برنسنه کرک صورت حقیقته و کرک صورت مجازده
اولا قائلک آنده عرضی صحیح کرکدر . والا قولی میته کبی اولور . پس شول که قلبی
احیا ایتک مراد ایدر میته ایله نیجه احیا ایدر که مرداردر . فاما ارباب حالک نظم و نثری
واقوال و افعاالده قصدلری درستدر که حقدر . زیرا آنلرک جهات نفسانیه دن برجهتی
قلاماش ، بلکه خراب اولمش ، جهت حق عمارت قویه بولمشدر . پس کلام حقانیده رایحه
حق واردر ، هر کیمک دماغنه ایریشورسه نشو میاب اولور ، و حالت دل بولور . و بونک
نظیری کن امریدر . یعنی کن لفظنک روحی اذن الهیدر . پس هر کیم که اذن الهی ایله
کن دینیه مقصود اولان نسنده البته روح خطاب ظهور ایدر و حیات وجود بولور . نظر
ایله که اکل ایتدیکنک طعامدن قوت بدنیه بولورسک . زیرا آنده روح الهی واردر .
شویله که اکر اول روح اولماسه بدنکه حیات و برمزدی . ارباب قالدک حالی ایسه بویله
دکدر . آنکچون انلرک کلمتیه سرودده حیات دل اولماز . علی الخصوص که صورت
مجازده اولا . الحاصل هر نه صورتده ایسه کلام اهل قالده روح یوقدر . پس آنکله اهل قلبک
قلوبی حیات بولماز . بلکه ارباب نفسک نفسی حیات بولور . مقصود اعظم ایسه احیاء
دل و قتل نفسدر . ایشته بومعنی مبتدی به کوره در . والا منتینک حالی مضبوط دکدر .
زیرا کاه اولور که قلب آکاه صورت مجازدن حقیقته انتقال ایدوب خوش حال اولور کرک

اول معنی قائلنک مرادی اولسون ، و كرك اولماسون . زیرا كَلْمَه جامعہ قرآن ، حدیث و کبار کلامدر که مالا محصی معانی بی محیطدرو جمله سی مراد قائلدر . ضیق ادراکله مبتلا اولان ایسه کلمه سندن براییکی معنی انجیق مراد ایدر ، و بو وسعت و ضیق تجلی علمی و عدم تجلیدن ناشیدر . یعنی حال قلبه تابعدر . قلبك حالی ایسه معامله الهیده مختلفدر ...

وایکنجی تنفی کذب و بطلان و فحشله سروددر . پس قسم اولك قسم ثانیه اولان کلمات قالیه ایله تنفی مقبول اولمادینی کی تنفی مذکور ایله تنفی ایتمک دخی سروددر . شو قدر وارکه اولکیسی بوندن اخفدر . زیرا آنده فی الجمله مساغ وارددر . بونده ایسه فحش اولدینی جهتدن اصلاً جواز یوقدر . فاما بعض کلمات مجازی وارددر که فی الجمله حقایقه مصروف اولمق ممکندر ، دلبه زلف ، باده ، میخانه و امثالی کی بونلر فحشدن خارجدر . زیرا ارباب حقایق بطریق التأویل استعمال ایتمشلددر . و بومقوله یرلرده تنفی دن مراد لحن عرب اوزرینه وارد اولان تغنیدر که انده تغیر الفاظ و تبدیل معانی یوقدر . حداد عرب کی که دوه لری سوق ایدوب تنفی ایدرلر و الامنیدر . - تنفی کرچه رسول اللهدن صادر اولماشدر . ، فاما استماعی واقع اولمشدر ، پس اذنه دلیل کافیدر . تغنیدن مراد تأثیردر ، آنکه چون صوت حسن ایله اولمق مشروطدر . و صوت حسن ایله قرائت ممدومدر . جمیع انبیا اسم حسن ، وجه حسن ، و صوت حسن اهلیدر . و خلافی مذمومدر . آنکه چون صوت خماره تشبیه اولنمشدر . - صوت حسن ایله تنفی ایتمکدن جهر لازم کلدی . زیرا جهر اولمادچه تنفی و تأثیر بولماز . و احادیث « مقاصد حسنه » ده کلور که (حسن الصوت زینة القرآن) ، بومعنايه محموددر . شو حدیثده دخی کلور : (زینوا القرآن باصواتکم ..) و تنفی استحسان بولور . نته کیم ابوموسی الانعری نك قرآنله تغنیسی حقهده کلور : (لقد اوتی هذا من مراماً من من امیرال داود) حق ابوموسی دیمشدر که اکر بن رسول اللهک تلاوتمی استماعی بیله یدم ، قرآنی صوتم ایله دخی زیاده ترین ایدردم . یعنی قرآنک نظماً و معناً کرچه زیب و زینتی یرندهدر ، فاما حسن صوت لباسیله زیاده رونق و سها بولور . حاصلی سامعهده تأثیری جهتدن قوت آرتق اولور . بوجهتندر که تربه مساجدی و مقامات اولیا و قبور کلمی ترین ایدرلر ، تا که زائرلر و ناظرلر یا نلرنده اهیب و قلبلرنده احسن واقع اولا . زیرا کاه اولور که فی نفس الامر اولان عظمتنه بعض بعض اسباب جلال ایله انتقال اولنور . نته کیم مبتدیلر حالیدر . و الامتیهلر صورته نظر ایتمزلر ، قرآن و سایر کلمات الهیه یا تنفی ایله اولسون و یا ساده اولسین آنلره نسبتله برابردر .

زیرا عالم حرکاتدن عالم سکونه واصل اولشلردر ؛ عالم جهردن عالم خفایه یول بولشلردر . و ایکی یول دخی حرکت و سکوندن حقدر . و سکونک بدایتی حرکت و خفانک جهردر . زیرا ابتدای تجلیدن بری بو عالم دور و سماع و حرکت و جهر اوزرینه در . و دون درونی سماعدن خالی قالمز و حرکتدن قالان جهردن قورنماز ، ناهم جدآ (فانه عمیق و بالتأمل حقیق) . - ای مؤمن ، حدیث مذکورده منمارله تعبیر اولندی ، ضرب مثل طریقیله . یعنی حضرت راودک حسن صوتی و حلوت نغمه سی اولدینی کبی که کوا خنجره سنده منامیر واردی که آنکله زمر ایدردی . و تلاتر انجیلده بو تأثیر اوجندن و حوش و طیور بیله استماعه حاضر اولورلردی . و گاه اولوردی که کمال تأثیرندن روح علوی بدنندن مفارقت ایتمکله اول مجلسدن نیجه مؤمنک میتن اخراج ایدرلردی . ابو موسی به دخی بو منامیردن احسان اولوب حسن صوله قرآن او قور و تغنی ایلردی . شویله که سامعلره دیکله در و اهل دردی ایگله دردی . پس بو معنا کر مذموم اولایدی رسول الله آنی منع ایدردی . و اصلا رخصت ویرمزدی . فکیف که مدح و ثنا ایله دی . و منماره تشبیه ایله دی .

مع هذا بخت لکسر المزامیر موجب نتیجه منمار و اهلی مردود و استماعی محرمدر . ا کر تشبیه مذکور غیرک کلامنده واقع اولایدی ، حقتنده نهلر سویله دک و بلکه قائلانی ا کفار ایلرک . حاشاء بلکه سر تشبیهی بیلمکدن خاطریکه نه لرکلیر و لکن ظاهرده لاجل المصلحه تاویل ایدرسک و بلکه نه دینه جکک بیلمزسک . نه عجب کندیکی اهل سنتک اکابرندن صایارسک و بویله مقاماتده حقدن باطله قایارسک . نه عجب بی مشربسک که حیواندن بترسک ، و نه غریب فرسوده دلسک که خردن بترسک ، کوشکه دخول ایتمدی که (ارضایا بلال) و ایشیتمه دکمی : (کلیمی یا حمیراً) نطق شریف نبویلرینی . - آم و سائط ایچنده سسک ینه و سائطی بیلمزسک و حضور حقه و اروب کله نیک شرفی نه در آ کلامازسک . یوری بو باغ فناده بایل کبی ایگله و یا خود بر بلیل خوشنواپی دیکله تا که بر کل یخاره ایرسک و بر کل یوزلی ینک یوزنی کوره سسک . - شو دنیاده تجلی نه در بیلمه دک که حقه ترقیله حاصل اولور و ترقی دخی مراقباتلر نه وجود بولور . زیرا عالم حسدن کوز بو مادقچه عالم مثالی سیرایده منسک . و تسلی دخی نه در ادراک ایله دک که کندیکه تنزل ایله در . و تنزلک ارامی صحبت یارایله اولور . و بو صحبت و سماع اولما دقچه شویله معقد قالیرسک . و بر آدم کیده منسک . آغلار ایسه کسفی تسکین ایدن وارد و راحت دیله رسک راحت اسبابی ایله دوا واردر تأمل ایله بن نه دیدم ، بن دیمه دم حق ایتمدی و حق برهانی لسان برهانه سویله دی . ا کر عمل ایتمزه ک حجره

دو نرسک کہ اصلا حرکتہ مجالی یوقدر . و حجر ایله حدیدک فرقی بودر کہ حدید داود
الندہ موم اولدی . حجر سزم اولمایوب حالی اوزری قالدی . - یاسن حدید قدر اولمادکی کہ
ملایم اولاسک و بو آتشین کفته دن تأثیر بولاسک . ای صغیر انسان اول کہ عشقک دمیدر ،
وای صاعیر پرده سمک قالدیر کہ حقایق هنگامبدر . یا قرآنله تغنی ایتمک جائز اولیجق سائر
ازکار ایله تغنی ایلمک نیچون جائز اولمایه ، اهل تغنی مجلسنه وارمق مطلق منکر اولا .
انکار سنک صفتگدر کہ انک سبیلله معروف سکا منکر و مستحسن اولان مستفیج کلور . [

*
**

اسماعیل حقی نك شعرلری :

اسماعیل حقی نك مناجات ، نعت ، الهی طرزنده بك چوق منظومه لری واردر .
فقط بونلره شعر نقطه نظرندن بویوك بر قیمت عطف اولنه ماز . بونكله برابر كوزل
شعرلری ده آز دكلدر . بونلردن نمونه اوله رق بر هنرانی یازاجم :

فصل كادر شنده ای بابل آچیل كلر كبی
بزم باغ ایچره خروش ایت جامده مللر كبی
منتظم اول برك خوش بوی كل خندان وش
كندیكی صاقین پریشان ایتمه سنبللر كبی
نقطه كلك ازل داغ اولدی جان لالهیه
ویردی زینت چهره محبوبه فلفلر كبی
كلشن دهرک و فاسن کورمه دی بر مرغ دل
نیجه مفرور اولاسین سن اكر بلبللر كبی
حقیا اوراق دهره رنگ ویردی سوزلرك
تاقیامت آچیلور قتمر قتمر قرفلر كبی

محمد علی عینی

